

พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม

THE PHRA PATHOM STUPA AND NAKHON PATHOM

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม

THE PHRA PATHOM STUPA AND NAKHON PATHOM

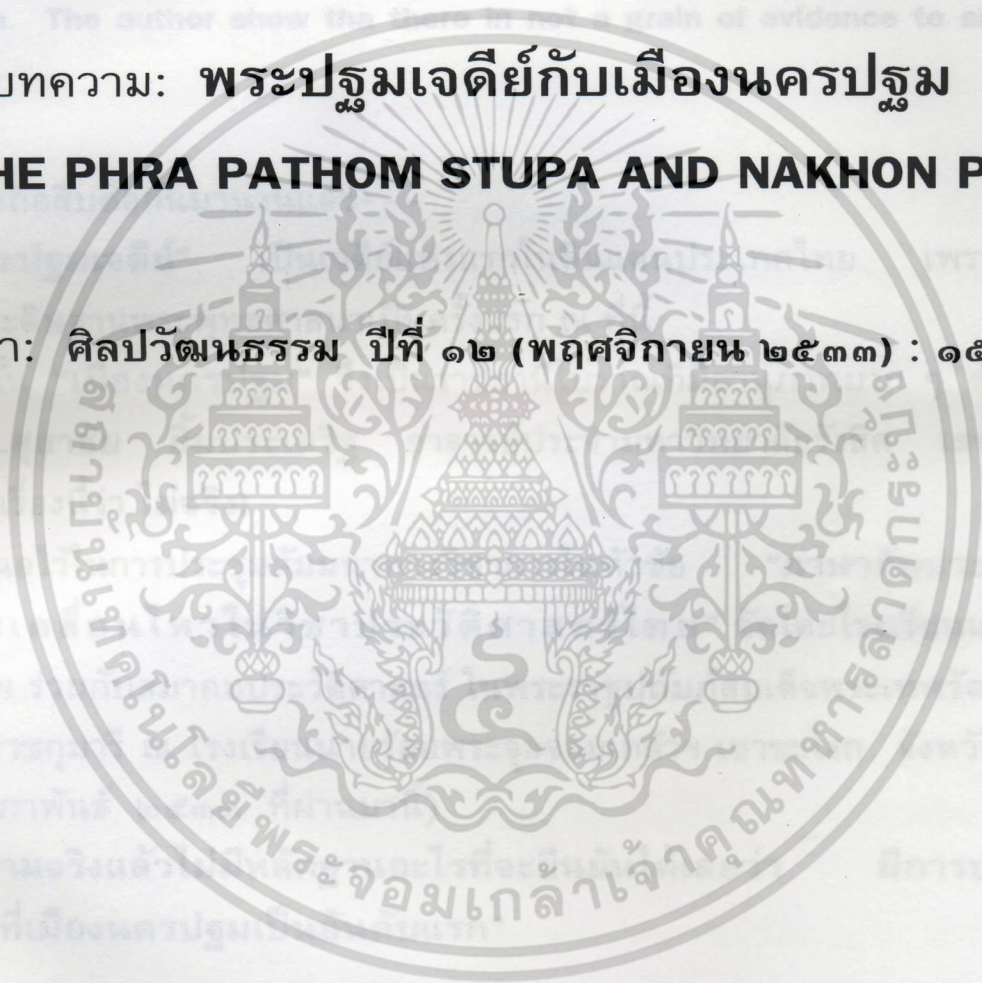
สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ

ผู้เขียน: **สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ**

ชื่อบทความ: **พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม**

THE PHRA PATHOM STUPA AND NAKHON PATHOM

ที่มา: **ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๒ (พฤศจิกายน ๒๕๓๓) : ๑๕๔-๑๗๔**

“ไฉนหน้าทนายความนี้เป็นที่สุด
ไม่มีบุตรแบบชนเมืองมณฑล
ตั้งถิ่นฐานห่างเหินจางวาน
มิได้ชวนเจ้า ไปชมประมประมประโทณ”

(นิราศพระปฐม-สุนทรภู่)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม

THE PHRA PATHOM STUPA AND NAKHON PATHOM

สุธัชชัย ยิ้มประเสริฐ

It has long been a matter of faith that the Phra Pathom Stupa marks the coming of Buddhism to Svarnadvipa (Southeast Asia) from India during the reign of King Ashoka. The author show tha there in not a grain of evidence to support this belief.

“เชื่อถือสืบต่อกันมานานแล้ว---

“พระปฐมเจดีย์” เป็นเจดีย์แห่งแรกในดินแดนประเทศไทย เพราะภิกษุจากอินเดียมาประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก ณ ที่นี้
ดังนั้น “เมืองนครปฐม” จึงเป็นราชธานีโบราณที่มีอนุภาพมาก ๆ ด้วย
แต่...สุธัชชัย ยิ้มประเสริฐ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยรังสิต เสนอบทความทางวิชาการเรื่องนี้ว่า **ไม่จริง!**

(เสนอไว้ในการประชุมสัมมนาทางวิชาการในหัวข้อ “ภาษากับประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย” จัดโดยโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ ร่วมกับสมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม-ราชกุมารี ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ เขาชะโงก จังหวัดนครนายก เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๓ ที่ผ่านมานี้)

“ความจริงแล้วไม่มีหลักฐานอะไรที่จะยืนยันได้เลยว่า มีการประดิษฐานพระศาสนาที่เมืองนครปฐมเป็นอันดับแรก”

“โอ้หน้าหนาวคราวนี้เป็นที่สุด
ไม่มีนุชแนบชมเมื่อลมหวล
พื้เห็นนางห่างเหียงเรรวน
มิได้ชวนเจ้า ไปชมประชมประโทน”

(นิราศพระประชม-สุนทรภู่)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

สิ่งหนึ่งที่ควบคู่กับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาที่รับสืบทอดมาจากอินเดีย ก็คือ จาริตการสร้างศาสนสถานแบบสถูปเจดีย์ขึ้นสักการบูชา ดังจะเห็นได้จาก สังคมซึ่งรับวัฒนธรรมพุทธศาสนา เช่น ลังกา หรือเอเชียอาคเนย์ ต่างก็มีการสร้าง สถูปเจดีย์ขึ้นทั้งสิ้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากความเชื่อเรื่อง “พระธาตุ” ซึ่งได้รับสืบทอด กันมานั่นเอง

ความเชื่อดังกล่าวได้อธิบายว่าเมื่อมัลลกษัตริย์แห่งกุสินาราทวายพระเพลิง- พระพุทธศรีระแล้ว โทณพราหมณ์ก็ได้เข้ามาใกล้เคียงให้เกิดการแบ่งพระบรมธาตุไปยัง เมืองต่าง ๆ ซึ่งได้มีการนำไปสร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ ดังนั้น พระเจดีย์ทั้งหลายก็ คือ “ธาตุเจดีย์” ซึ่งเป็นที่เก็บพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้านั่นเอง (สมเด็จพระยา- ดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๔-๕)

ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างธาตุเจดีย์นี้ได้แพร่เข้ามาสู่สังคมดั้งเดิมแถบลุ่มแม่น้ำ- เจ้าพระยา (ท่าจีน) ด้วย โดยก่อให้เกิดการสร้างพระเจดีย์ ๒ องค์ ที่เขตลุ่มแม่น้ำ- นครชัยศรี (สายเก่า) นั่นคือ เจดีย์พระประธมและเจดีย์พระประโทน ซึ่งตามตำนาน อ้างว่า เป็นที่บรรจุพระธาตุและพระทนต์พระธาตุ และจากการศึกษาทางโบราณคดี ได้ชี้ให้เห็นว่า เจดีย์ ๒ องค์นี้ น่าจะมีอายุมาแล้วไม่น้อยกว่าพันปี

แต่กระนั้น เจดีย์ทั้ง ๒ องค์ ก็ถูกทิ้งร้างอยู่กลางป่าอยู่เป็นเวลานาน แม้กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระองค์เจ้านวม (กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) และสุนทรภู่ เดินทางไปนมัสการพระเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ และ พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้น บริเวณที่เป็น วัดพระประธมก็ยังเป็นป่ารก

การบูรณะพระเจดีย์มีขึ้นอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมีการสร้างพระเจดีย์ ขึ้นใหม่แล้วสถาปนาขึ้นเป็น “พระปฐมเจดีย์” โดยรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้นแล้ว พระปฐมเจดีย์จึงได้กลายเป็นเจดีย์สำคัญแห่งหนึ่งของชาติในยุคใหม่และมีผู้เดินทางมา นมัสการมากขึ้น จนทำให้บริเวณรอบ ๆ องค์พระปฐมเจดีย์พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมือง

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้สร้าง พระราชวังสนามจันทร์ขึ้น และเสด็จมาแปรพระราชฐานอยู่เสมอบริเวณพระปฐมเจดีย์ ซึ่งกลายเป็น “เมืองนครปฐม” จึงได้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นอีก และได้กลายเป็นที่ตั้งของ ศาลากลางจังหวัด ซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางของจังหวัดต่อมา

ดังนั้น การพัฒนาของประวัติศาสตร์เมืองนครปฐม จึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบ แน่นกับฐานะและการดำรงอยู่ของพระปฐมเจดีย์ดังจะกล่าวให้เห็นต่อไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

กำเนิด

พระปฐมเจดีย์

การกล่าวถึง กำเนิดและพัฒนาการของพระปฐมเจดีย์นั้น มีความสัมพันธ์อย่างมากกับบทบาทของรัฐส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ในยุคเริ่มแรกที่รัฐสยามกำลังจะก้าวสู่รัฐแบบใหม่ แต่จุดเริ่มแรกของความเกี่ยวข้องนี้เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระวชิรญาณภิกขุได้นำคณะภิกษุจำนวนหนึ่งเดินทางมานมัสการพระปฐมเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๗๔ ซึ่งขณะนั้นมีวิหารและเจดีย์ที่ยังประดิษฐานอยู่กลางป่าที่มีผู้อาศัยเบาบาง

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ) เล่าว่า พระวชิรญาณภิกขุได้มีพระดำริว่า เจดีย์ที่วัดพระปฐมนั้น "...เป็นมหาเจดีย์ใหญ่กว่าพระเจดีย์ในประเทศสยามทุก ๆ แห่ง สืบดูทั้งพระราชอาณาจักรฝ่ายเหนือตั้งแต่เชียงแสน เชียงใหม่ตลอดลงมาฝ่ายใต้จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองลาว เมืองเขมรฝ่ายตะวันออก พระสถูปเจดีย์ ซึ่งจะใหญ่โตกว่าพระปฐมเจดีย์ไม่มี พิศุทธะหัดดูเห็นจะเป็นของเก่ามาช้านานก่อนพระเจดีย์ในประเทศสยาม จึงได้เรียกว่า "พระปฐมเจดีย์" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑)

จากนั้นพระวชิรญาณภิกขุ จึงได้ถวายพระพรต่อพระเชษฐา คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทำการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ ไม่ควรจะปล่อยให้รกร้างว่างไว้ หากแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงทราบแล้วจึงมีพระราชดำรัสว่า "เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก" (เรื่องเดียวกัน : ๔) ดังนั้นจึงยังมิได้มีการบูรณะพระปฐมขึ้นไว้แต่อย่างใด

จนกระทั่งพระวชิรญาณภิกขุ ได้ลาผนวชแล้วขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการรื้อฟื้นพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ขึ้นมาใหม่ โดยโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นแม่กอง ร่วมด้วยพระศรี-สมบัติ หลวงพิทักษ์โยธา และหลวงนราเรืองเดช เป็นนายงานไปบูรณะให้เป็นพระปฐม-เจดีย์ใน พ.ศ. ๒๓๙๖ หลังการขึ้นครองราชย์ได้ ๒ ปี จนเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหา-ประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ก็โปรดฯ ให้เจ้าพระยาวรวิกรมมหาโกษาธิบดี รับเป็นแม่กองบูรณะต่อไป (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔-๕)

และเพื่อสะดวกในการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปนมัสการ จึงได้โปรดให้มีการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ จากคลองขวางข้างวัดชัยพฤกษ์มาลาริม คลองบางกอกน้อยไปทะเลแม่บ้านนครชัยศรี ที่บ้านจิวรายเป็นคลองยาว ๖๗๖ เส้น โดยเริ่มขุดเมื่อกลาง พ.ศ. ๒๔๐๐ (๔° ๑๐' มะเส็ง นพศก) คลองนี้ได้รับพระราชทานนามว่า "คลองมหาสวัสดิ์" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๑๒ : ๙๒)

จากนั้นในปลายปีเดียวกัน ก็ได้เริ่มขุดคลองอีกสายหนึ่งจากท้ายบ้านท่านาริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี ไปทะเลวัดพระงามใกล้องค์พระปฐมเจดีย์เป็นคลองยาว ๔๔๘

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เส้นจึงพระราชทานนามว่า “คลองเจดีย์บูชา” ต่อมาก็ได้ให้สร้างวังขึ้นคู่กับวัดพระปฐมเจดีย์ ในบริเวณใกล้เคียงกันเรียกว่า “วังปฐมนคร” เพื่อใช้เป็นที่พักประทับด้วย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑๕)

จากการที่วินิจฉัยว่า พระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์เก่าและบริเวณรอบ ๆ ก็มีร่องรอยของเมืองเก่าอยู่ด้วย จึงนำมาซึ่งความสนใจที่จะสืบค้นและอธิบายที่มาของพระปฐมเจดีย์และเมืองโบราณนี้ ปรากฏว่า องค์พระประฐมเจดีย์แต่เดิมนั้น มีนิทานพื้นบ้านผูกพันอยู่หลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องที่น่าพิศวงที่สุดก็คือ เรื่อง “พระยากงพระยาพาน” ที่เล่าว่า พระยาพานเป็นผู้สร้างเจดีย์เพื่อล้างบาปที่ได้กระทำปิตุฆาต และฆ่ายายหอมผู้มีพระคุณ

ยังมีตำนานอีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า พระเจ้าชัยศรีมหาราชเป็นผู้สร้างเจดีย์ขึ้นครอบสระ และมีสำเภาทองใส่พระบรมธาตุประดิษฐานอยู่ด้วย เข้าใจว่า เรื่องราวปรัมปรานี้คงจะเป็นที่เล่าต่อกันมาหลายชั่วคน

แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปฏิเสธเรื่องราวพื้นบ้านเหล่านี้ เพราะเห็นว่า เป็นเพียง “คำราษฎรเล่าถากันต่อ ๆ มา” พระองค์ทรงวินิจฉัยว่า เรื่องเหล่านี้ “จะจริงหรือมิจริงก็ไม่เป็นที่ชอบใจ จะเชื่อได้เป็นอันยาก...(เนื่องจาก) คิดพูดแต่พ้อออกจากปากให้เข้าหูคนเคอะ ๆ โง่ ๆ ได้แล้วก็แล้ว” จากนั้นจึงได้อธิบายว่า “...บ้านเมืองนี้แต่ก่อนไม่มีหนังสือเหตุการณ์อะไรมีก็ไม่มีใครแต่งเป็นเรื่องเป็นราวไว้ เป็นแต่เล่าต่อ ๆ กันไปครั้งนานแล้วหลายร้อยปีการก็พัน ๆ เพื่อน ๆ ใครนึกอย่างไรก็เล่าไปอย่างนั้น ฉวยเอาแต่หางข้อปลายเสียงของคนและบ้านเมืองโบราณมาเล่าประจบประแจงไปเมื่อหนังสือมีขึ้นได้ก็มีผู้เอาเขียนลงเพราะฉะนั้นจึงอ่านอย่างนี้ต้องยกเสีย” (จดหมายเหตุ ร.๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔)

เมื่อพระองค์ปฏิเสธเรื่องเก่าพื้นเมืองเหล่านี้แล้ว ก็ได้เสนอต่อไปว่า “ถ้าประสงค์เอากการที่จริง ค่ะเนเอาว่า ที่สังเกตเอาแต่ภูมิสถาน แต่สิ่งของ ฝีมือทำของคนโบราณที่ยังเหลือให้เห็นนั้นเถิด” จากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงอธิบายต่อไปว่า พระปรารค์ ซึ่งเป็นเจดีย์วัดพระประฐมอยู่ในขณะนั้นมิใช่ของที่มาแต่โบราณ แต่เป็นเพราะพระเจดีย์เดิมได้พังลง จากนั้นจึงต้องมีผู้สร้างพระปรารค์ขึ้นสวมทับไว้แทน พระองค์จึงวินิจฉัยว่า พนมจอมกองอิฐใหญ่ที่เป็นฐานรองรับพระปรารค์นั้นมิได้เป็นฐานพระปรารค์มาแต่เดิม หากแต่เป็น “องค์พระมหาเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธรศาสนา” เมื่อเป็นเช่นนั้นเมืองนครปฐมโบราณจึงน่าจะต้องเป็น “บ้านใหญ่เมืองโตของคนโบราณจึงมีสถานที่ใหญ่โตได้ดังนี้” (จดหมายเหตุ ร.๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔) และ “พระปฐมเจดีย์นี้จะมีกษัตริย์แต่โบราณตั้งเป็นเมืองหลวงอยู่ในที่นั้น สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวงในประเทศไทย” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๓)

นี่เป็นจุดแรกเริ่มของการอธิบายนครปฐมในฐานะเมืองหลวงโบราณ และเป็นเมืองแรกสถาปนาพุทธศาสนาในภูมิภาค

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ข้อเสนอของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้รับการสนับสนุนอย่างยิ่งจาก สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งอธิบายว่า พระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์ที่ได้ ประดิษฐานอยู่ก่อนเจดีย์อื่นตลอดเท่าที่มีในสยามราชอาณาจักรด้วยเหตุผล ๔ ประการคือ

(๑) ลวดลายรูปองค์นั้นก็ “วิการ” แปลกประหลาดกว่าพระเจดีย์ทั้งปวง
(๒) แผ่นดินบริเวณรอบ ๆ ก็หนาสูงขึ้นมาก มีวัดวิหารเจดีย์สถานที่ปรักหักพัง จมอยู่ใต้ดินมากมายหลายแห่ง

(๓) พระพุทธรูปที่พบก็พิมพ์เป็นปางต่าง ๆ และมีตัวอักษรจารึกกับพระพุทธรูป แปลกไปจากพระพุทธรูปในสมัยนี้ (รัชกาลที่ ๔)

(๔) หนังสือที่เขียนนั้นเป็นภาษาโบราณคนอ่านไม่ออกแล้วเป็นภาษามคธของเก่า ด้วยเหตุนี้ “ความสี่เรื่องนี้จึงรู้แน่ว่าเป็นของเก่าแท้ไม่สงสัย” (สมเด็จพระยา- ปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๐๘ : ๗๐)

และจากที่มีการขุดได้ธรรมจักรศิลาซึ่ง “คนแต่ก่อนทำบูชาพระไว้ในวัดเก่า ๆ จมอยู่ ใต้ดินมีอยู่หลายอันนี้ก็รู้ได้ว่า เมืองนี้แต่ก่อนเห็นจะเป็นเมืองใหญ่โต ไพบลูย์ด้วยโกโคย- ไอศวรรย์สมบัติเป็นเมืองอันพระมหากษัตริย์ได้ครอบครอง” ด้วยเหตุนี้พระปฐมเจดีย์ จึงสมควรจะเป็น “ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของศาสนิกบัณฑิตผู้มีศรัทธา” ฐานะของ พระปฐมเจดีย์จึงเป็นความ “อัศจรรย์เจียบ ๆ” ด้วยประการเช่นนี้ (เรื่องเดียวกัน ๗๔-๗๕, ๘๐)

ส่วนหนึ่งของ “ความอัศจรรย์” นี้เกี่ยวข้องกับ การขุดพบแผ่นอิฐที่มีข้อความว่า “เย ธมมา เหตุปภวา...” ซึ่งเป็นพระคาถาที่ถือว่าเป็นหัวใจพระศาสนาในบริเวณ พระปฐมเจดีย์ด้วย ปรากฏว่าในปี ๒๔๐๗ ชาวอังกฤษชื่อ จอห์น สไควร์ ได้นำไป- พระศรีมหาโพธิ์และพระพิมพ์มาจากเมืองพุทธคยาทูลถวายให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทอดพระเนตรพบว่าที่หลังพระพิมพ์จากพุทธคยาก็มีพระคาถา “เย ธมมา-เหตุปภวา...”

ในข้อความที่คล้ายคลึงกันกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงวินิจฉัยว่า คาถานี้เป็นที่นับถือมาช้านานและหน้าที่จะเข้ามาสู่พระปฐมเจดีย์ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศก เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้วได้ ๒๑๘ ปี (ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ : ๔๓-๔๔) ด้วยเหตุนี้จารึกที่มีพระคาถาดังกล่าวอยู่จึง “ได้มาเป็นพยานว่า ปฐมเจดีย์ก็เป็นของนาน เหมือนดังนั้น” (สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๓๘ : ๗๘)

ต่อมาในตำนานพระพุทธรูปเจดีย์สยาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ อธิบายว่า “ถ้าว่าตามหลักฐานอันมีโบราณวัตถุประกอบกับเรื่องพงศาวดาร รู้ได้แน่ชัดว่า พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสยามประเทศแต่สมัยเมื่อยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติลาว (ละว้า) ราชธานีตั้งอยู่ ณ เมืองนครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่าเมืองทวาราวดี” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๗๘) และสมเด็จพระยาดำรง-

ราชานุภาพ ก็อธิบายด้วยว่า การค้นพบโบราณวัตถุเช่นธรรมจักรก็เป็นสิ่งที่แสดงว่า พุทธศาสนาที่เข้ามาสู่สยามประเทศนั้นมีมาก่อนยุคที่จะมีการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งจะต้อง ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เป็นระยะก่อนปี พ.ศ. ๕๐๐ และยังเป็นพุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศก จนเมื่อเกิดการทำพระพุทธรูปขึ้นในอินเดียแล้ว จึงมีการนำพระพุทธรูปเข้ามาเผยแพร่ ในเขตสยามเมื่อราวปี พ.ศ. ๕๐๐ ซึ่งเป็นยุคที่กรุงทวารวดีที่นครปฐมรุ่งเรืองมาก (เรื่องเดียวกัน : ๘๐)

ข้อเสนอของสมเด็จพระปรมพริยวราจาธิบดี กรมพระยาอดิรชโย จึงเป็นการยืนยันทั้งฐานะ ความเก่าแก่ของเมืองนครปฐมดั้งเดิม และยืนยันถึงฐานะการเป็นราชธานีในเขต สยามนี้อีกด้วย

จากการเชื่อมโยงพระปฐมเจดีย์ในสยามเข้ากับสมัยพระเจ้าอโศกในอินเดียได้นำมา ซึ่งข้อเสนอดังกล่าว ทั้งนี้เพราะคัมภีร์ มหาวงศ์ ของลังกาได้ระบุไว้ว่า เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก เป็นอัครศาสนูปถัมภ์แก่การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ นั้น ได้มีการอาราธนาพระสงฆ์ สำคัญออกเผยแพร่ศาสนาไปสู่หนานาประเทศ ในจำนวนนี้มีข้อความตอนหนึ่งที่ว่า พระเจ้า-อโศกได้ส่ง พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มาเผยแพร่ศาสนายังเมือง สุวรรณภูมิ ซึ่งในเรื่องตำนานมูลศาสนา ได้ให้ความหมายว่า สุวรรณภูมินั้นคือเมืองพะโค (ตำนาน-มูลศาสนา : ๕๘) นั่นเอง แต่กลุ่มปัญญาชนไทยรุ่นทศวรรษที่ ๒๔๗๐ ก็ได้มีความเห็น เป็นเช่นนั้น ดังที่ขุนสนองราชกิจ (หลุย รุหานนท์) ได้กล่าวไว้ว่า สุวรรณภูมิก็คือ แหลมอินโดจีนที่รวมเอาดินแดนของประเทศพม่า มอญสยาม เขมรและตลอดจน แหลมมลายู พระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ ก็มาตั้งสอนศาสนาเป็นหลักฐานลงที่จังหวัด- นครปฐมก่อน เพราะครั้งนั้นฝั่งทะเลยังอยู่ใกล้นครปฐมและปรากฏว่า เมืองนครปฐมก็เป็น เมืองใหญ่และโบราณที่สุดเมืองหนึ่งในสุวรรณภูมิ นครปฐมจึงเป็นเมืองแรกที่พระพุทธ- ศาสนามาประดิษฐาน (ขุนสนองราชกิจ ๒๔๗๒ : ๓-๗)

ต่อมาขุนศิริวัฒนอาณาทรร (ผล ศิริวัฒนกุล) เป็นบุคคลซึ่งใช้ความพยายาม อย่างมากโดยอ้างหลักฐานจากหลายแหล่ง ตั้งแต่เอกสารทางอินเดียและลังกา เอกสารจีน และแม้แต่บันทึกของชาวกรีกและโรมันในการยืนยันข้อเสนอที่ว่า สุวรรณภูมิก็คือลุ่มแม่น้ำ- เจ้าพระยาซึ่งมีอาณาจักรอันมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางขุนศิริวัฒนอาณาทรรยังยืนยัน ด้วยว่า สุวรรณภูมิมีความเจริญมาก่อนหน้านี้แล้วด้วยซ้ำ จึงเป็นที่อันสมควรที่จะรับการ ประดิษฐานพระศาสนาเป็นแห่งแรกตั้งแต่ครั้งนั้น แล้วก็จึงสร้างพระปฐมเจดีย์ขึ้นไว้เป็น “หมายมงคล” (ขุนศิริวัฒนอาณาทรร ๒๔๗๙ : ๑๗๗)

อย่างไรก็ตาม ขุนศิริวัฒนอาณาทรรได้เรียบเรียงเรื่องนี้ขึ้นภายใต้กรอบความคิด ชาตินิยมเพื่อมุ่งพิสูจน์วรรคต้นของเพลงชาติในขณะนั้นอันมีข้อความว่า“แผ่นดินสยามนาม ประเทืองว่าเมืองทอง ไทยเข้าครองตั้งประเทศเขตแดนสง่า” ทั้งที่แนวคิดของขุนศิริวัฒนฯ มั่นใจว่า ชนชาติไทยนั้นอพยพมาจากประเทศจีน และผู้ที่อยู่ในแคว้นสุวรรณภูมิเดิมคือ มอญแต่ไทยก็ยังสามารภภูมิใจในผืนแผ่นดินนี้ได้เพราะ “ความจริงเราต้องเข้าใจว่า ไทยได้ หยดเลือดไทยลงที่นี้ที่ละหยด กระดูกและเนื้อของไทยได้ทับถมลง ณ ดินแดนนี้ที่ละเล็ก เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ละน้อย นานเข้าลุ่มน้ำสยามประเทศก็ดารดาษไปด้วยเลือดของไทย” (เรื่องเดียวกัน : ๒๑๐)

ขุนศิริวัฒน์ฯ จึงสรุปว่า ขณะที่บ้านเมืองของสุวรรณภูมิได้เปลี่ยนแปลงผู้ที่อาศัยจากมอญมาเป็นไทยอย่างเด็ดขาด แต่พรรณานุภาพของพุทธศาสนากลับสืบเนื่องต่อมาโดยมิได้ขาดตอน และความสืบเนื่องของพระศาสนานี้ก็มีพระปฐมเจดีย์นี้เองเป็นสัญลักษณ์

เมื่อมาถึงขั้นนี้แล้วการสถาปนาอดีตอันยิ่งใหญ่ของนครปฐม ก็เป็นไปได้ยากก่อนข้างสมบูรณฯ ยังเหลือรายละเอียดอยู่บ้างที่จะต้องเพิ่มเติม เช่นเรื่องชื่อของอาณาจักร

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เสนอว่า เมืองนครปฐมที่เป็นเมืองหลวงของชาวสยามแต่ดั้งเดิมนี้ชื่อ เมืองนครชัยสิน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑๕)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพใช้คำว่า “กรุงทวาราวดี” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๗๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเข้าพระทัยว่า นครปฐมเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่ชื่อศรีวิชัย อยู่ระยะหนึ่ง แล้วต่อมาเปลี่ยนความเชื่อ (กรรกริมย์ สุวรรณานนท์ ๒๕๒๗ : ๑๘๑)

แต่ขุนศิริวัฒน์อาณาทรเชื่อว่า เป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิ ปราบกฏว่า ชื่อทวาราวดี และ สุวรรณภูมิ เป็น ๒ ชื่อที่ถูกอ้างอิงถึงอยู่เสมอในการกล่าวถึงเมืองนครปฐมโบราณ ด้วยเหตุนี้เอง หลวงบริบาล บุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) จึงอธิบายว่า สุวรรณภูมิและทวาราวดี เป็นอาณาจักรเดียวกัน เพียงแต่ “นครปฐมเมื่อติดต่อกับอินเดีย เห็นจะเรียกว่าสุวรรณภูมิ ชาวอินเดียจึงเรียกอย่างนั้น ครั้นถึงสมัยที่ติดต่อกับจีนเรียกว่าทวาราวดี จีนจึงจดไว้ชื่ออย่างหนึ่ง” (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ๒๔๙๐ : ๔๕)

จากนี้ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ก็ได้นำมาขยายให้ชัดเจนโดยแบ่งเรื่องประวัติพระปฐมเจดีย์ ระยะเวลาออกเป็น ๒ สมัย คือ

สมัยสุวรรณภูมิ ตั้งแต่แรกสร้างพระปฐมเจดีย์รวม พ.ศ. ๓๕๐ จนถึงราว พ.ศ. ๑๐๐๐ และ

สมัยทวาราวดี เป็นสมัยที่ก่อสร้างเพิ่มเติมองค์พระปฐมเจดีย์ ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๐๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๖๐๐ (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๔๙๐ : ๒) ซึ่งเท่ากับเป็นการใช้ทั้งคำว่า สุวรรณภูมิและทวาราวดีด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ทวาราวดี” ก็ยังเป็นเพียง “นามสันนิษฐาน” ของยอร์ช-เซเดส์เท่านั้น จนถึงเมื่อปี ๒๕๑๒ ได้มีการค้นพบเหรียญโบราณมีข้อความว่า “ศรีทวาราวดี ศวรปุณยะ” ที่นครปฐมข้อความดังกล่าวมีความหมายว่า “บุญของพระราชาแห่งทวาราวดี” ทำให้ชื่อนี้มีน้ำหนักมากขึ้นดังข้อสรุปของนลินี เหมนิธิ ว่า “เหรียญเงินนี้ยืนยันว่า

(๑) มีอาณาจักรทวาราวดีจริง และ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์การใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้ทำในไปประโยชน์อย่างการค้า
(๒) อาณาจักรนี้มีพระมหากษัตริย์ปกครองอยู่” (นลินี เหมนิธิ ๒๕๑๕ : ๓)
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ประการต่อมาก็คือ ปัญหาที่ว่า เหตุใดเมืองนครปฐมดั้งเดิมจึงเสื่อมและกลายเป็นเมืองร้าง

ในกรณีนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยกราบทูลพระกรุณาว่า เมืองที่พระเจ้าอู่ทองทรงตั้งเมืองขึ้นและรับเอาพระพุทธรูปไปก็คือ เมืองนครปฐมนั่นเอง (สารนิพนธ์ สมเด็จ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๗๘)

แต่ตรี อมาตยกุล อธิบายว่า อาณาจักรทวารวดีที่นครปฐมเริ่มเสื่อมลง เมื่อพวกขอมมีอำนาจมากขึ้นและตีเมืองทวารวดีไปได้ที่ละเมืองสองเมือง จนในที่สุดนครปฐมก็จะตกอยู่ในอำนาจของขอม ขอมคงจะกวาดต้อนผู้คนไปใช้งานเยี่ยงข้าทาส ผู้คนของนครปฐมจึงร่วโรยไปจนประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ เมื่อเมืองไทยยึดอำนาจการปกครองจากขอม นครปฐมก็กลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว (ตรี อมาตยกุล ๒๔๙๙ : ๙)

จากคำอธิบายนี้จึงชี้ให้เห็นว่า อาณาจักรที่เมืองนครปฐมสลายตัวจากการรุกรานภายนอก มีเพียง ม.จ.สุภัทรดิศ ที่ทรงให้คำอธิบายต่างออกไปว่า เมืองนครปฐมร้างไป ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกในปี ๑๖๐๐ เมื่อพระเจ้าอู่ทองยกมาตีแต่เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๑ พระเจ้าไชยศิริที่เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองได้หนีมอญมาตั้งที่เมืองนี้อีกแต่ก็ต้องทิ้งเมืองให้ร้างอีกครั้ง เพราะแม่น้ำดินเขิน (สุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๔๙๐ : ๑๗)

แต่กระนั้น ชี้ว่า การอ้างนครปฐมเป็นราชธานีของอาณาจักรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นจะราบรื่นตลอดมา ปัญหาสำคัญเกิดขึ้นเมื่อค้นพบเมืองอู่ทอง ซึ่งก็มีโบราณสถานวัตถุมากมายเช่นกัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยกราบทูลพระกรุณาว่า เมืองอู่ทองเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักรทวารวดีสมัยที่มีนครปฐมเป็นราชธานีของประเทศและเรียกว่าเมืองสุพรรณภูมิ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ๒๔๙๗ : ๓๗๓)

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เห็นว่า อู่ทองเป็นเพียงเมืองสำคัญอันดับสองในสมัยที่เมืองนครปฐมเป็นราชธานี (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ๒๔๙๐ : ๔๔)

แต่นิคม มุสิกคามะ กลับไม่แน่ใจว่าอู่ทองหรือนครปฐมกันแน่ที่เป็นราชธานีจึงได้สรุปว่า “เรายังไม่ทราบถึงสถานที่ตั้งแห่งราชธานีของอาณาจักรทวารวดี” (นิคม มุสิกคามะ ๒๕๑๕ : ๒๑๘)

ถึงกระนั้น น.ณ ปากน้ำเป็นผู้ที่ยืนยันอีกครั้งว่า นครปฐมเป็นราชธานีที่แท้จริงด้วยเหตุผลคือ

(๑) เพราะพระสถูปที่พบ เช่น องค์พระปฐมเจดีย์นั้นเก่าใหญ่โตมโหฬารที่สุดกว่าแห่งใด ๆ ในเมืองไทย นอกจากนี้สถูปที่พบก็มีเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปศิลาที่พบมากกว่าแห่งใด ๆ

(๒) การพบเหรียญเงินออกชื่อทวารวดีที่นครปฐม

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นิพนธ์ให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

(๓) การที่มีตั้งอยู่ใกล้ทางออกทะเล ทำให้เหมาะที่จะเป็นเมืองแรกๆ ในการรับศิลปวัฒนธรรมอินเดียมากกว่าแหล่งใด ๆ ด้วยเหตุนี้เมืองอุทองจึงน่าที่จะด้อยกว่าเมืองนครปฐม (น.ณ ปากน้ำ ๒๕๒๑ : ๙๘)

จะเห็นได้ว่า งานเขียนส่วนใหญ่เกี่ยวกับนครปฐมยังให้น้ำหนักแก่นครปฐมในฐานะราชธานี

ประวัติศาสตร์นิพนธ์วิพากษ์

แนวการอธิบายประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์และเมืองนครปฐมในอดีตที่กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าหากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์แล้ว อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า ยังมีข้อขัดแย้งในการอธิบายอยู่หลายประการ

โดยเฉพาะปัญหาที่สำคัญอยู่ที่ว่า หลักฐานที่ใช้รองรับการอธิบายนั้นไม่หนักแน่นเพียงพอ และการตีความหลักฐานเพื่อนำมาใช้อธิบายก็ยังเจือปนด้วยอคติและมายาคติ (myth) อยู่มาก ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อคือ

๑. การใช้หลักฐาน

ในส่วนนี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดการอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมนั้น พระองค์ทรงเริ่มด้วยการปฏิเสธหลักฐานที่เป็นนิยายปริมปราและนิทานพื้นบ้าน โดยเห็นว่า เรื่องเล่าของราษฎรนั้นไม่เป็นความจริง พระองค์ทรงเชื่อพระราชดำริของพระองค์มากกว่า ดังนั้นหลักฐานเดิมที่มีลักษณะพื้นบ้านพื้นเมืองจึงถูกปฏิเสธ

ผู้ศึกษาที่ดำเนินรอยต่อมาทั้งสมเด็จพระบรมราชาที่ ๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพขุนศิริวัฒน-อาณาจักร อมาตยกุล และคนอื่น ๆ ต่างก็กระทำเช่นเดียวกัน คือ ละทิ้งหลักฐานพื้นบ้านพื้นเมืองเหล่านี้ไปด้วย

โดยเฉพาะขุนศิริวัฒนอาณาจักรนั้น ไปไกลมากที่พยายามจะพิสูจน์ความเก่าแก่ของราชธานีที่นครปฐม โดยพยายามใช้หลักฐานกรีก-โรมัน จดหมายเหตุจีนและคัมภีร์ของลังกา แต่สิ่งที่ไม่ใช้ก็คือนิยายปริมปราและนิทานพื้นถิ่นนั่นเองทั้งที่หลักฐานจากภายนอกเหล่านี้ก็ได้มีความหนักแน่นที่จะยืนยันฐานะของนครปฐมแต่อย่างใด

๒. ปัญหาการอธิบาย

ในส่วนเนื้อหาการอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมและพระปฐมเจดีย์ ยังมีปัญหาอยู่หลายประการเช่นกัน ปัญหาที่พอสรุปได้คือ

๑. ฐานะการเป็นราชธานีของอาณาจักร

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

กรณีสืบเนื่องจากการมองรัฐด้วยแนวคิดแบบอาณาจักรซึ่งเป็นรูปแบบของรัฐที่มีการรวมศูนย์อำนาจและมีการจัดความสัมพันธ์ลดหลั่นลำดับชั้นขึ้นสู่เมืองศูนย์กลางที่เป็นราชธานีและเป็นพัฒนาการของรัฐที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา

แนวคิดเช่นนี้ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นผู้หนึ่งที่เสนอข้อเสนอคัดค้านเอาไว้ตามความเห็นของศรีศักร นั้น นครปฐมหรือนครชัยศรีไม่ใช่เมืองแห่งแรกที่เก่าแก่ที่สุด เพราะมีเมืองอื่น ๆ เช่น อุทองหรือศรีมโหสถที่มีความเก่าแก่ยิ่งกว่า

จากนั้นศรีศักรได้อธิบายว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีรัฐที่สำคัญเกิดขึ้นอย่างน้อย ๒ แห่ง ในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง นั่นคือรัฐทวาราวดี ซึ่งมีละโว้เป็นเมืองสำคัญอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและกลุ่มของนครชัยศรีอยู่ทางตะวันตก (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๒๕ : ๑๔-๑๕)

ในประเด็นต่อมาศรีศักรเสนอว่า คำว่า ทวาราวดี น่าจะมีอย่างน้อย ๓ ความหมายคือ

- (๑) ทวาราวดีอันเป็นรัฐที่มีการปกครองและอาณาเขตอย่างเด่นชัด
- (๒) ทวาราวดีอันเป็นชื่อสมัยและช่วงเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งมีการค้นพบร่องรอยศิลปกรรมทางพุทธศาสนามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันและพบมากที่นครชัยศรี
- (๓) ทวาราวดีที่หมายถึง รูปแบบหนึ่งของศิลปกรรมโดยตรง (เรื่องเดียวกัน : ๑๗)

นอกจากจะยืนยันว่า ทวาราวดีไม่ใช่ นครชัยศรีแต่เป็นละโว้แล้ว ศรีศักรยังอธิบายว่า อุทองต่างหากที่เป็นเมืองสำคัญมาก่อนนครชัยศรีหรือนครปฐม โดยนครชัยศรีเพิ่งเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นอย่างมากและพัฒนาเป็นเมืองสำคัญมาจนพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงค่อย ๆ หมดความสำคัญลง และเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) ก็มีบทบาทขึ้นมาแทนที่ (เรื่องเดียวกัน : ๑๕)

การอธิบายว่า สุพรรณบุรีหมายถึงสุพรรณภูมินั้นทำให้ชื่อ “สุพรรณภูมิ” ดูเกี่ยวข้องกับอุทองมากกว่านครปฐมอีกด้วย เหตุนี้ศรีศักรจึงเป็นผู้หนึ่งที่เสนอเรื่องฐานะราชธานีของนครปฐมแตกต่างจากบุคคลอื่น ๆ

แต่ผู้ที่วิเคราะห์ถึงข้ออ่อนของการอธิบายแบบราชธานีอย่างแท้จริง ก็คือ ธิดา สาระยา ซึ่งได้วิเคราะห์ว่า การอธิบายฐานะราชธานีนี้เป็นแนวคิดแบบ “อาณาจักร” และได้วิจารณ์แนวคิดนี้ว่า “ทั้งหมดนี้คือ ความคลาดเคลื่อนอันเกิดจากการที่เราไม่พยายามทำความเข้าใจกับคำว่า เมือง ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักฐานของเราเอง” (ธิดา สาระยา ๒๕๒๕ : ๒)

จากนั้นก็อธิบายว่ารูปแบบของรัฐอาณาจักรที่มีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางและส่งอำนาจออกไปควบคุมเมืองอื่น ๆ เพิ่งเริ่มปรากฏในหลักฐานเมื่อสุโขทัยยกระดับจากเมืองขึ้นเป็น “กรุง” ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ การกำหนดนามสมมุติว่า “ทวาราวดี” ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เป็นรัฐแบบอาณาจักร จึงเป็นการกระทำที่ก่อนเวลา หลักฐานที่ใช้อ้างอิงอย่างมากในเรื่องอาณาจักรทวารวดีก็คือเอกสารจีนซึ่งติดาก็ได้พิสูจน์ว่า เอกสารจีนเช่นกันก็แสดงให้เห็นวิวัฒนาการที่เริ่มจากเมืองหลายเมือง ก่อนที่จะเกิดบูรณาการทางการเมืองเป็นอาณาจักรต่อมา ด้วยเหตุนี้เมืองนครปฐมดั้งเดิมหรือที่ถูกก็คือเมืองนครชัยศรีนั้นเป็นเมืองเบ็ดเสร็จ ในขั้นตอนที่เรียกว่า “เมืองก่อนรัฐ” (protostate) ซึ่งหมายถึงเมืองที่การส่งต่ออำนาจทางการเมืองไม่กระจายกว้างนัก เป็นเมืองที่มีองค์ประกอบค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ ศาสนาความเชื่อ อันจะเป็นฐานรองรับ (seat) ของอำนาจทางการเมือง และมีขอบเขตความสัมพันธ์กับเมืองบริวารในรัศมีใกล้เคียง หรือชุมชนหมู่บ้านรายรอบ เท่านั้น เมืองเบ็ดเสร็จที่มีรัศมีจำกัดเช่นนี้จะยังไม่วิวัฒนาการเป็นเมืองหลวงหรือราชธานี จากนั้นจึงสรุปว่า นครชัยศรีก็คือเมืองเบ็ดเสร็จหรือเมืองก่อนรัฐในลักษณะเช่นนี้ (เรื่องเดียวกัน : ๔-๘)

ความจริงแล้วการเริ่มโน้มน้าการอธิบายที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณเป็นราชธานีนั้น มาจากความจำกัดในโลกทรรศน์ของกลุ่มชนชั้นนำเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะในทัศนะของบุคคล เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เมืองย่อมจะไม่มีตัวเลือกอย่างอื่น ๆ นอกจาก “ราชธานี” หรือ “หัวเมือง” เมื่อไปค้นพบว่า เมืองมีพระเจดีย์ใหญ่ มีซากโบราณสถานวัดตุ้มมาก และมีร่องรอยของความสืบเนื่องยาวนาน จึงทำให้เข้าใจไปได้ว่า เมืองเช่นนี้จะต้องเป็นราชธานี

แนวคิดเช่นนี้ก็ยิ่งส่งผลต่อมา เช่นการถกเถียงเรื่องฐานะราชธานีระหว่างอุททองกับนครปฐม ก็คือการพิสูจน์ว่า ใครจะมีโบราณสถานวัดตุ้มที่เก่าแก่หรือมากกว่ากัน

แต่เมื่อพิจารณาในเชิงสังคมวิทยาของรัฐแล้วการเป็นราชธานีในสมัยของนครปฐมโบราณจึงน่าจะเป็นทัศนะที่คลาดเคลื่อนในด้านเวลา บางทีการศึกษาจากตำนานและนิทานพื้นบ้านอาจทำให้เห็นภาพนี้ชัดเจนขึ้นได้

๒. ฐานะการเป็นที่ประดิษฐานพระศาสนาในภูมิภาคเป็นแห่งแรก

ก่อนอื่นต้องขอกล่าวว่า เป็นการยากมากที่จะมาสรุปและนำเสนอลำดับว่า อะไรเป็นสิ่งแรก หรืออะไร ก่อนที่สุด แม้กระทั่งสมัยปัจจุบันที่มีหลักฐานข้อมูลค่อนข้างมากแล้วด้วยซ้ำ

ยิ่งการอธิบายว่า อะไรเป็นสิ่งแรกหรือมีก่อนสิ่งอื่นในอดีตอันไกลโพ้นที่มีหลักฐานอย่างจำกัดมากนั้นก็เป็นการอธิบายที่เลื่อนลอย ความจริงแล้ว ไม่มีหลักฐานอะไรที่จะยืนยันได้เลยว่า มีการประดิษฐานพระศาสนาที่เมืองนครปฐมเป็นอันดับแรก

หลักฐานที่เป็นที่กล่าวถึงก็คือ การส่งสมณทูตของพระเจ้าอโศก ซึ่งอธิบายไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ ของลังกา แต่ถ้าพิจารณาในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คัมภีร์ดังกล่าวนี้ก็ยังเป็นปัญหา เพราะนอกจากจะเขียนขึ้นที่ลังกามีใช้คนเดียวแล้ว ยังเขียนขึ้นหลังสมัยพระเจ้าอโศกนานหลายร้อยปี ปรากฏว่า ชื่อเมืองต่าง ๆ ในคัมภีร์ที่อ้างถึงการเผยแผร์ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ศาสนาก็ไม่ตรงกับหลักฐานร่วมสมัย เช่นจารึกพระเจ้าอโศกกล่าวถึงการส่งราชทูตเชิญ พระธรรมไปแสดงที่เมือง ตีความได้ว่า เป็นตรีโปลี อียิปต์ ซีเรีย ตลอดจนถึงกรีซ และ มาลีโคเนีย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๒๘)

แต่กระนั้น แม้ว่า ชื่อเมืองต่าง ๆ ใน คัมภีร์มหาวงศ์ จะเป็นจริง ก็ยังยากที่จะ ระบุว่าชื่อเหล่านี้ตรงกับดินแดนใดในอีกพันกว่าปีต่อมา

การอ้างว่า เมืองสุวรรณภูมิที่พระโสณะและพระอุตตระจาริก มาเผยแพร่ พระศาสนา คือ เมืองนครปฐมนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย และในทางประวัติศาสตร์ ถือว่า เรื่องนี้ไม่มีมูล ไม่มีหลักฐานชัดเจนยืนยัน

การอ้างว่า เมืองนครปฐมเป็นเมืองแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จึงเป็น ความสันนิษฐานที่อ้างตามการโน้มหน้ทางความคิด มิได้มาจากการโน้มของ หลักฐานที่หนักแน่นเพียงพอ

ผู้ที่นำเสนอเรื่องความเป็นเบื้องต้นแรกของการประดิษฐานพระพุทธศาสนาก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่เสนอว่า กองอิฐที่เป็นฐานพระปรางค์องค์เดิมนั้นเป็น “องค์พระมหาสถูปเจดีย์แรกตั้งพระศาสนา” ปรากฏว่า พระองค์ให้เหตุผลรองรับความ เชื่อนี้ ๒ ประการคือ

(๑) ความเป็น “พระเจดีย์ใหญ่ที่สุดเท่าที่พบมาในสยาม”

(๒) พบหลักฐานที่ชี้ว่าบริเวณนี้เป็นเมืองใหญ่มาแต่ครั้งโบราณ (จดหมายเหตุ ร.๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔)

แต่ความจริงแล้วฐานะความเป็น “แรก” กับ ความใหญ่ที่สุด ของพระเจดีย์ ไม่จำเป็นว่าจะต้องสอดคล้องกัน ตรงกันข้ามอาจตีความได้ด้วยซ้ำว่า ความเป็นพระเจดีย์ ใหญ่กว่าแห่งอื่นหมายถึงการเป็นสถูปที่สร้างขึ้นภายหลัง

และจากงานค้นคว้าของศรีศักร วัลลิโภดมที่สรุปว่า ตัวเมืองโบราณอันเป็นที่ตั้ง ของเมืองนครชัยศรีอยู่ที่บริเวณพระประโทณ (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๐๙ : ๔๘) นี้เป็น การคุกคามต่อฐานะ “แรกตั้ง” และความสำคัญขององค์พระปฐมเจดีย์อย่างน่าตกใจ เพราะจะต้องตอบคำถามได้ว่า เหตุใดพระเจดีย์แรกสถาปนาพุทธศาสนา จึงมาตั้งอยู่ นอกเมือง เหตุใดจึงอธิบายว่า พระเจดีย์นอกเมืองเช่น พระปฐมเจดีย์จึงสำคัญกว่า พระประโทณที่อยู่กลางเมือง

ตำนาน ฉบับนายอ่อง กำลังไว ได้เสนอไว้ว่าพระประโทณนั้นสร้างขึ้นก่อน (ตำนานเลขที่ ๙๙) ซึ่งข้อเสนอนี้มีความเป็นไปได้มาก จึงอาจเป็นไปได้ว่า พระปฐมเจดีย์ สร้างขึ้นภายหลังให้สูงเพียงนกเขาเห็นเพื่อไถ่บาปแก่ผู้ครองนครชื่อพระยาพานเช่นใน เรื่องราวพื้นบ้านก็เป็นได้

เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า พระปฐมเจดีย์จะเป็นพระมหาสถูปแรก ตั้งพระพุทธศาสนาไปไม่ได้ก็คือ เหตุผลเรื่องแนวคิดและจารีตการสร้างพระเจดีย์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เหตุผลในการสร้างสถูปเจดีย์ตามแนวคิดดั้งเดิมนั้นก็คือ การสร้างเพื่อบรรจุพระธาตุหรือเป็น “ธาตุเจดีย์”

เหตุผลที่สร้างพระเจดีย์เพื่อระลึกแรกตั้งพระพุทธรูปนั้นเป็นไปไม่ได้ ซึ่งดูเหมือนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงตระหนักถึงเรื่องนี้ได้ดี ดังนั้นพระองค์จึงได้อธิบายพระปฐมเจดีย์นั้นเป็นเจดีย์บรรจุพระธาตุด้วย แต่เมื่อพระองค์ปฏิเสชนิยายปรัมปราเรื่องเกี่ยวกับพระธาตุในพระปฐมเจดีย์แล้วพระองค์จึงต้องหา “เหตุผลใหม่” ในการอธิบาย ซึ่งเหตุผลของพระองค์ที่น่าเชื่อถือยิ่งกว่า “คำบอกเล่าของราษฎร” ก็คืออิทธิปาฏิหาริย์ของพระองค์นั่นเองทั้งนี้สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ได้อธิบายว่า เมื่อพระวชิรญาณภิกขุเดินทางไปยังพระปฐมเจดีย์ครั้งแรกนั้นพระองค์ได้อธิษฐานว่า “ถ้าในมหาเจดีย์สถานนี้มีพระธาตุบรรจุไว้ภายใน ขออารักขเทพยดาจงแบ่งให้สักสององค์” ปรากฏว่า เมื่อกลับมาถึงวัดสมอรายได้เดือนเศษพระสงฆ์จากวัดมหาธาตุก็มาเฝ้าและทูลว่า เกิดปฏิหารย์ในหอนวัดมหาธาตุ โดยขณะที่พระองค์กำลังสวดมนต์อยู่ก็มีควันสีแดงกลั่นคล้ายรูปที่ห้องพระพุทธรูป หลังจากนั้นก็พบว่า มีพระธาตุเพิ่มขึ้นไปอีก ๒ องค์ เมื่อรับสั่งถามพระสงฆ์และนายข้าผู้รักษาภูมูแจก็ไม่มีผู้ใดทราบ จึงลงความเห็นว่าเป็น “ของนั้นไม่มีเจ้าของเห็นจะมาเอง” (สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๐๘ : ๗๒)

และนี่คือข้อพิสูจน์ของพระองค์ที่ว่า ในพระเจดีย์เดิมของวัดพระประธมจะต้องมีพระธาตุบรรจุอยู่

๓. เรื่องชื่อเมืองและชื่อพระเจดีย์

จากที่กล่าวมาแล้วว่า เมืองแห่งนี้มิใช่เป็นปฐมราชธานี จึงมิได้มีชื่อเดิมว่า “นครปฐม” แต่อาจชื่อว่า “นครชัยศรี” หรือ “ปาวณ” หรืออื่น ๆ ซึ่งเป็นไปได้ว่าการสถาปนาบ้านท่านาเป็นเมืองนครชัยศรีในสมัยพระมหาจักรพรรดินั้นเป็นการตั้งชื่อตามเดิม

แต่กระนั้นก็เป็นเพียงการสันนิษฐาน เพราะความจำกัดของหลักฐานทำให้ยากที่จะชี้เช่นนั้น แต่สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือชื่อของ “นครปฐม” นี้เอง เพราะเป็นการตั้งมาจากความสำคัญของพระปฐมเจดีย์จึงต้องพิจารณาชื่อของพระปฐมเจดีย์อย่างแท้จริงเสียก่อน

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า พระปฐมเจดีย์นั้น “ราษฎรเรียกว่าพระประธม ด้วยความประสงค์ของคนทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมในที่นั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เห็นว่าไม่ถูก ด้วยได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือเก่า ๆ เห็นเขียนไว้ว่า พระปฐมเจดีย์” (ทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑)*

ต่อมาในหมายรับสั่งเมื่อ ๒๓,๕ มะเมีย สัมฤทธิ์ศก (พ.ศ. ๒๔๐๑) ได้กล่าวว่าที่เรียกพระประธมนั้นเป็นสำเนียงเขมร-มอญ (ประชุมประกาศ ร. ๔/๒ : ๒๒๔) ปรากฏว่าสมเด็จพระยา ๒ พระองค์แห่งสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อและทรงตั้งข้อวินิจฉัย ดังที่สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ชื่อพระปฐมเจดีย์นั้น ย่อมทรงทราบอยู่แล้วว่า ก่อนหน้านี้เรียกกันว่า พระประทม ข้ามีนิทานเล่าว่า พระเจ้าเสด็จมาประทม (เข้าปรินิพพาน) ที่นั่น พระประโทณว่า เป็นที่ฝังทะนานดวงพระสารีริกธาตุ เป็นนิทานแต่งขึ้นประกอบชื่อ อย่างโง่ ๆ ตามเคย เกล้ากระหม่อมสงสัยว่า จะเป็นคำเขมรคือ พระธมแปลว่า พระ (เจดีย์) ใหญ่ พระโกลแปลว่า พระ (เจดีย์) แข็งแรงหรือมั่นคง เขมรอ่านออก เสียงตัว พ. เป็นตัว ป. จึงเป็น ประธม ประโกล (สาส์นสมเด็จ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๗๙)

ต่อมาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงอธิบายว่า

ว่าต่อไปถึงข้อที่เรียกชื่อว่า พระปฐม จะมาแต่คำ “ปฐม” ภาษามคร หรือ “ปฐม” ภาษาเขมร หม่อมฉันพิจารณาเห็นว่า ที่ถูกน่าจะเป็นคำ “ปฐม” ภาษามคร... เปรียบว่า เมื่อสร้างบ้านเมืองมีพระเจดีย์ขึ้นหลายองค์ อาจจะมีชานนามองค์ที่สร้าง ก่อนเพื่อนว่า ปฐมเจดีย์ทำนองเดียวกับเราเรียกชื่อว่า “วัดเดิม” แต่ในสมัยนั้นเอง ก็เป็นได้ ...หม่อมฉันคิดไปอย่างหนึ่งคำว่า “ปธม” นั้นน่าจะมาจากแต่คำ “ปฐม” นั้นเอง เกิดแต่สำเนียงพวกมอญและพวกเขมรเรียกแปร่งไปจึงกลายเป็น “ปธม” แล้วพวก นักปราชญ์ชิมทราบก็เลยเอาสำเนียงนั้นตีความต่อไปว่า เป็นที่พระพุทธองค์นอน (สาส์นสมเด็จ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๗๙)

ความจริงแล้ว ตำนานฉบับต่าง ๆ เกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเก็บรวบรวมไว้ที่ หอสมุดแห่งชาติ ได้ให้ภาพที่ต่างออกไป เพราะการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อ้างว่า เห็นหนังสือเก่า ๆ เขียนว่า พระปฐมเจดีย์ นั้น ปรากฏว่า ไม่พบในตำนานเก่าเลยว่ามี ฉบับใดที่เขียนไว้เช่นนั้น นอกจากฉบับที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนขึ้นไว้ หรือฉบับ ตาปะขาวรอดที่ถูกแก้ไขแล้ว

ยิ่งกว่านั้นปรากฏว่า ใน นิราศพระประธม ฉบับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ก็ใช้คำว่า ประธม และ ประทม ไม่เคยใช้คำว่า “ปฐม” เลย

ต่อมานายมี หมื่นพรหมสมพัตสรเดินทางไปยังพระแท่นดงรังเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ก็ได้เล่าถึงการเดินทางผ่าน “พระประทม” ใน นิราศพระแท่นดงรัง ของตนเช่นเดียวกัน

จากนั้นใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ในนิราศของสุนทรภู่ ก็ได้ใช้คำว่า “ประธม” โดยตลอด

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่า ชื่อเดิมของพระเจดีย์ จึงเป็นพระประทม หรือ พระประธม อย่างแน่นอน เพิ่งมาถูกเปลี่ยนชื่อเป็น “พระปฐมเจดีย์” แห่ง “เมือง นครปฐม” ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ซึ่งทำให้นิราศของมหาฤกษ์กลายเป็น “นิราศพระปฐม” ทั้งที่ชื่อ “พระปฐม” มิได้มีรากฐานอันเกี่ยวข้องกับชื่อเดิมแต่อย่างใด ปัญหาต่อมาก็คือ เหตุใดจึงได้ชื่อว่า “พระประทมหรือประธม”

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นิยมนำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

คำตอบก็เป็นไปตาม **ตำนานฉบับพระยามหาอรรคนิกร และ ฉบับนายทอง** ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผู้รวบรวมไว้ ซึ่งเล่าว่า พระยาศรีสิทธิไชยขัดเคืองหมู่พราหมณ์ในเมืองนครชัยศรี จึงได้แยกออกมาตั้งเมืองปาวัง แล้ว “ท่านจึงได้สร้างพระประชม-ไสยาสน์องค์หนึ่งใหญ่ยาวมหึมา... จึงเอาพระบรมสารีริกธาตุ มาบรรจุไว้ในนั้นแล้ว” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑๘) ขณะที่ **ตำนานฉบับตาปะขาวรอด** เล่าว่า “พระอรหันต์จึงบังคับให้พระยาพานสร้างพระเจดีย์สวมแทนพระบันทมลงไว้สูงชั้วนกเขาเหิรหนึ่ง... พระยาพานให้จัดแจงทำรากจะก่อบันจุแทนพระบันทมทำวมหาพรหม จึงเอาหม้อตีสามโหม่งตั้งกระหึ่มไป จนค้ำลงมาบันจุไว้ได้แทนพระบันทมด้วย” (ตำนาน เลขที่ ๙๔)

แม้ว่า โดยทั่วไปหลักฐานประเภทตำนานอาจมีความคลาดเคลื่อน แต่มักจะไม่คลาดเคลื่อนในเค้ามูลของเหตุการณ์ที่สำคัญ ในส่วนนี้ร่องรอยของตำนานจึงยืนยันให้เราทราบว่าเป็น **“พระประชม”** ก็คือ **“พระบรมม”** หรือพระพุทธรูปไสยาสน์นั่นเอง และชื่อนี้ได้ถูกนำมาเรียกเป็นชื่อพระเจดีย์ และตำบลบ้านด้วย ดังความตอนต้นของ **ตำนานฉบับตาปะขาวรอด** กล่าวว่า “ตาปะขาวรอดอายุได้แปดสิบเก้าปี เป็นคนเดิมอยู่ที่บ้านพระบันทม แต่ก่อนมาได้จดหมายเรื่องราวผู้สร้างพระบันทมไว้” (ตำนาน เลขที่ ๙๔)

พระพุทธรูปไสยาสน์ หรือพระประชมนี้ก็คือ พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานแต่ดั้งเดิมของวัดพระประชม ด้วยเหตุนี้เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปไหว้พระประชมใน พ.ศ. ๒๓๘๕ จึงได้เล่าว่า

“โบสถ์วิหารท่านสร้างแต่ปางก่อน มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไม่หมอง หลับพระเนตรเกศเกยเขนยทอง ดูผุดผ่องพูนเพิ่มเติมศรัทธา” (สุนทรภู่ ๒๓๘๕ : ๓๐-๓๑)

ส่วนมหาฤกษ์ (หลวงจักรปรานี) ซึ่งเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ได้เอ่ยถึง **“พระประธานปางก่อนพระนอนใหญ่”** ไว้ด้วยเช่นกัน (มหาฤกษ์ ๒๔๖๗ : ๔๑)

ฉะนั้น จึงไม่อาจจะกล่าวได้ว่า การที่ราษฎรเรียกพระเจดีย์ว่า พระประชมหรือพระบันทมจะเป็นการไม่ถูกต้อง และตำนานพื้นถิ่นก็ไม่ใช่ **“นิทานแต่งขึ้นประกอบชื่ออย่างโจ่ง ๆ”** เพราะถึงที่สุดแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้เปลี่ยนชื่อจาก **“พระประชม”** เป็น **“พระปฐม”** ก็ได้อธิบายความเป็นพระปฐมด้วยเรื่องราวที่เป็นเสมือนนิทานแต่งประกอบชื่อ เช่นเดียวกัน

แม้ขุนศิริวัฒนอาณาทรรักยังเห็นว่า การอธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เหตุผลอ่อน แต่ทรงใช้ความ **“มันพระราชหฤทัย”** ขุนศิริวัฒนอาณาทรรัก ซึ่งยอมรับทฤษฎีการอธิบายเช่นนี้อยู่แล้วจึงได้สรุปว่า **“สมตามพระมติเริ่มในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งแม้ในกาลแห่งพระองค์ ยังไม่ปรากฏเหตุผลโดยกระจ่างแจ่มใส แต่ด้วยพระปรีชาญาณอันยากที่จะหยั่งถึงพระองค์ก็ได้ ทรงมันพระราชหฤทัยว่า นครปฐมเป็นเมืองรับ**

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นิพนธ์ให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระพุทธศาสนาไว้แต่ครั้งกระโน้น” (ขุนศิริวัฒนอาณาทร ๒๔๗๙ : ๑๗๗ เน้นโดยผู้เขียนเอง)

แต่นักค้นคว้าประวัติศาสตร์ เช่น ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เมื่อค้นพบความจริงก็ต้องรีบขอขมาลาโทษตั้งข้อความคือ

ด้วยความเคารพอย่างใหญ่หลวงต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า พระประฐมนั้นคงหมายถึง พระสถูปเจดีย์องค์ที่มีพระนอนประทับอยู่ พระปฐมหรือพระประฐมก็คือ ที่พระนอน พระบรรทมนั่นเอง คนสมัยนั้นคงจะเรียกว่า พระประฐมเจดีย์ เมื่อที่นครปฐมเป็นที่พระประฐมแล้ว ที่กาญจนบุรี จึงเป็นที่นิพพาน คือ ที่พระแท่นดงรังทุกวันนี้ (ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ๒๕๑๘ : ๓๙)

กล่าวโดยสรุปในหัวข้อนี้ก็คือ เมืองนครปฐมหาได้ชื่อนครปฐมมาแต่เดิมไม่ แต่พระปฐมเจดีย์นั้นเปลี่ยนชื่อมาจาก “พระประฐม” ด้วยมายาคติบางประการ

ด้วยเหตุนี้ชื่อพระปฐมเจดีย์ และเมืองนครปฐม จึงเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ยุคใหม่ตั้งแต่หลังรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

๔. เรื่องความสับสนของประวัติศาสตร์

การอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมลักษณะที่ว่า มีความเป็นมาอันเก่าแก่ที่สามารถย้อนขึ้นไปได้ถึงยุคสุวรรณภูมินั้นได้ละเอียดที่จะพิจารณาปัญหาอีกประการหนึ่งนั่นคือ ความสับสนเนื่องกันทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะชุมชนยุคสุวรรณภูมิ และทวารวดี แม้จะมีอยู่จริง แต่ก็มิได้เป็นที่มาหรือมีความสับสนเนื่องกับเมืองนครปฐมสมัยใหม่แต่อย่างใด ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ และยุคปัจจุบัน จึงขาดตอนออกจากกัน

ชุมชนนครปฐมที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นชุมชนที่เริ่มต้นใหม่หลังการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้นการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ ดังกล่าวก็ได้เป็น การซ่อมแซม หากแต่เป็น การสร้างใหม่ขึ้นแทนที่ เพราะพระเจดีย์องค์เดิมนั้นเป็นพระปรารค์ที่มีลักษณะคล้ายพระประโทณ แต่พระวชิรญาณภิกขุ มีพระดำริว่า พระปรารค์มิใช่ของเดิมแต่พนมกองอิฐใหญ่ที่เป็นฐานรองชั้นทักษิณ จึงเป็นพระเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พระองค์จึงปรารถนาที่จะให้พระเจดีย์ได้กลับคืนรูปเดิมอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว จึงได้ให้ช่างทหารในสร้างแบบตัวอย่างขึ้นถวาย เป็นรูปพระเจดีย์กลมซึ่ง “ฐานทักษิณไม่มี ก่อเป็นหน้ากระดานและช่องกระจกขึ้นไปจนถึงบัวถลา” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔) แล้ว จึงให้สร้างเจดีย์ตามแบบดังกล่าวสวมทับลงบนพระปรารค์องค์เดิม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระเจดีย์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นพระเจดีย์ใหม่ที่สร้างขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิใช่พระเจดีย์ (พระปรารค์)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

องค์เดิมแต่อย่างใด และการปูกระเบื้องจีนสีทองรอบองค์ที่มีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ นั้น ก็มิได้เกี่ยวกับตำนานดั้งเดิมแม้แต่น้อย

พระเจดีย์นี้จึงมิใช่เจดีย์ “พระปฐม” องค์เดิม แต่เป็นพระปฐมเจดีย์ที่มีอายุไม่เก่ากว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ เท่านั้น

พระเจดีย์ จึงมิใช่สัญลักษณ์ที่แสดงถึงความต่อเนื่องระหว่างนครปฐมโบราณและนครปฐมยุคใหม่ แต่เป็นเพียงสัญลักษณ์ของเมืองใหม่แห่งหนึ่งเพียงเท่านั้น

ภาพแห่งความสืบเนื่องของนครปฐมกับอดีต จึงเป็นมายาภาพที่ถูกวาดขึ้นใหม่เพื่อรองรับความเก่าแก่ของปัจจุบันอย่างเกินความจริง

สาเหตุ ของมายาคติ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การอธิบายเรื่องพระปฐมเจดีย์ และการเกิดของประวัติศาสตร์นครปฐมเป็นกระบวนการ มายาคติ อย่างหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้น

โดยเฉพาะมายาคติเกี่ยวกับความเป็นพระเจดีย์แรกสถาปนาพระศาสนาของพระปฐมเจดีย์ และความเป็นราชธานีโบราณของเมืองนครปฐม ซึ่งมายาคติเหล่านี้ถูกสืบเนื่องโดยการอธิบายทางประวัติศาสตร์ต่อกันมา

แต่เมื่อพิจารณาถึง สาเหตุแรกเริ่มของมายาคติ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นผลจากพระปรีชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เอง ดังจะพิจารณาต่อไป

ก่อนอื่นมายาคติเกี่ยวกับความเป็น “ปฐม” นี้ถูกสร้างขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และกลุ่มผู้นำร่วมสมัยของพระองค์ โดยอ้างอิงถึงความเป็น “ปฐมเริ่มแรก” ของพระปฐมเจดีย์ ทั้งที่พระเจดีย์นี้คือพระปฐมหรือเจดีย์วัดพระนอนเท่านั้น ซึ่งสุนทรภู่และตาปะขาวรอด เป็นผู้ชี้ถึงข้อเท็จจริงนี้ จึงเป็นไปได้ที่ประมุขในความหมายที่เกี่ยวกับบรรทมจะกลายเป็นคำ “ปฐม” พระวชิรญาณภิกขุก็น่าจะรู้เช่นเดียวกับที่สุนทรภู่ และตาปะขาวรอดรู้ และก็ไม่แน่ว่าจะมี “หนังสือเก่า” ใดเขียนว่า “พระปฐม” (นอกจากจะเขียนผิด)

จึงอาจสรุปได้ว่า การอธิบายให้เป็น “พระปฐม” นี้เป็นเจตนาของพระองค์เองเนื่องมาจากการค้นพบพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็นพระเจดีย์ที่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่นั้นย่อมแสดงให้เห็น บุญญาธิการ ของพระองค์ขณะที่การนมัสการพระนอนที่อยู่กลางป่าไม่อาจจะให้ภาพพระบารมีเช่นนั้นได้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบารมีเช่นนี้ได้แสดงให้เห็นอีกครั้ง เมื่อพระองค์ค้นพบพระแท่นมณีคศิลา และ
ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพระมหากษัตริย์ยุคสุโขทัย

อีกประการหนึ่ง แม้ว่า เหตุผลในการปฏิเสธความเชื่อเดิม จะแสดงให้เห็นถึง
โลกทรรศน์ใหม่ ของกลุ่มผู้นำรุ่นรัชกาลที่ ๔ ดังที่สมเด็จพระยาปวเรศวริยา-
ลงกรณ์อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามาบรรทมอยู่ในที่นี่ไม่ถูกเพราะ “ที่พระพุทธเจ้าปรินิพาน
นั้นอยู่ไกล ในแคว้นแคว้นคนอินทุมัชฌิมชนบท” (สมเด็จพระยาปวเรศวริยา-
ลงกรณ์ ๒๔๐๓ :) แต่ก็น่าจะเป็นโลกทรรศน์ใหม่ที่มีการเลือกใช้เพราะพระวชิรญาณภิกขุก็ได้
เสด็จไปยังพระแท่นดงรัง และพระบาทพุทธมาแล้วเช่นกัน แต่ก็มีได้มีการนำเอาเหตุผล
ใหม่ไปอธิบายสถานะของศาสนสถาน ๒ แห่งนั้นด้วยเลย

ยิ่งอธิบายเรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พระองค์ยังอธิบายด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ก็แสดง
ถึงพระปรีชาในการเลือกใช้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะปาฏิหาริย์เรื่องพระธาตุในลักษณะ
เช่นนั้นมิได้แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระเจดีย์ด้านเดียว แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็น
การแสดงให้เห็นพระบุญญาบารมีของพระองค์เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ว่า ขณะที่พระวชิรญาณภิกขุเสด็จออกธุดงค์ยัง
ปูชนียสถานต่าง ๆ ก็จะมีอิทธิปาฏิหาริย์เกิดขึ้นเสมอ เช่นใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พระวชิรญาณ
เสด็จหัวเมืองฝ่ายเหนือ ปรากฏว่า มีจระเข้มาร้องขึ้นชมพระบารมีที่ชัยนาท มีเสือดุร้ายตัว
ใหญ่มาหมอบเฝ้ากระดิกหาง และร้องถวายเสียงที่อุตรดิตถ์ ที่แก่งหลวง เมืองสวรรคโลก
มีปลาเกิดขึ้นในแก่งมากมายขณะพระองค์ประทับทั้งที่เป็นหน้าแล้ง ซึ่งมักจะไม่มีปลา
ที่สุโขทัยพบพระแท่นศิลาที่คนเข้าใกล้มักจะเจ็บไข้ไม่สบาย พระองค์ก็ไปประทับนั่ง และ
นำมาไว้ที่กรุงเทพฯ โดยไม่มีผู้ใดเป็นอะไร และที่สุโขทัยนี้เอง พระองค์ก็สุบินว่า มีชาวสุ-
โขทัยมาเฝ้าเป็นอันมากกราบทูลให้อยู่นาน ๆ ขณะนั้นทั้งที่เป็นฤดูแล้ง ก็มีฝนตกมาก
มาย จนน้ำท่วมแผ่นดิน ๒ วัน จึงแห่ง ปาฏิหาริย์เหล่านี้ได้แสดงนัยว่า พระองค์
นั้นทรงเป็นผู้มี พระบารมีอันสมควรแก่การได้เป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป (นฤมล
ธีรวัฒน์ ๒๕๒๔ : ๙๘-๙๙)

จากนี้เองอาจเป็นด้วยเหตุผลทางการเมืองเกี่ยวกับพระบารมีในการค้นพบ
พระปฐมเจดีย์ จึงทำให้การอาราธนาแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ที่จะบูรณะพระปฐม-
เจดีย์ได้รับการปฏิเสธ หรืออาจเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มิได้เห็นพ้องว่า
เจดีย์วัดพระนอนจะกลายเป็นปฐมเจดีย์แรกตั้งพระพุทธศาสนาไปได้ และยังมีเหตุผลที่
สมควรที่จะบูรณะวัดกลางป่าขณะที่วัดหลวงก็มีอยู่มากมายแล้ว

ต่อมาแม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เอง ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์อ้างว่า
“ทรงพระจินตนาจะสถาปนาปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ให้จงได้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔)
ก็ยังมีได้รับหรือเห็นความสำคัญเป็นลำดับแรก ๆ เมื่อเทียบกับ วัดท่าเกวียน ของ
พระอริการแก้ว ซึ่งได้พยากรณ์เมื่อต้น พ.ศ. ๒๓๙๓ ว่าพระองค์จะได้เป็นเจ้าชีวิต

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ปรากฏว่า เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดจากเกวียนขึ้นเป็น **วัดมหา-
พฤฒาราม** ในปีแรกนั้นทันที (นฤมล ธีรวัฒน์ ๒๕๒๔ : ๔๘)

แต่พระปฐมเจดีย์ทรงอยู่ถึง ๒ ปี จึงมีการตั้งกองมาบูรณะ

นอกจากนี้ ทั้งที่วัดพระปฐมเจดีย์เป็นวัดหัวเมืองแห่งแรก ๆ ที่พระองค์เสด็จตั้งแต่
พ.ศ. ๒๓๗๔ แต่พระองค์ก็ไม่เคยโปรดดำเนิการให้วัดพระปฐมเจดีย์มาเป็นวัดธรรมยุติ
เลย

ในเอกสารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์สรุปได้ว่า หลังขึ้นครองราชย์พระองค์เสด็จมา
วัดพระปฐมเจดีย์อีกเพียง ๒ ครั้ง และไม่เสด็จแม้กระทั่งการก่อพระฤกษ์โดยมีรับสั่งว่า
“มีราชการอยู่ที่ในกรุงเสด็จออกไปไม่ได้” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๙)

จึงเป็นที่น่าเคลือบแคลงว่า พระองค์ให้ความสำคัญแก่พระปฐมเจดีย์มากเพียงใด
หลังเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว

อย่างไรก็ดี เมื่อพระองค์ได้เปลี่ยนจากพระประฐมมาเป็นพระปฐมเจดีย์แล้ว สิ่ง
ชัดเจนก็คือ การที่สัญลักษณ์แห่งความเป็น “พระประฐม” ได้ถูกทำลายลงด้วยจึงนอก
จากองค์พระปรารักษ์จะถูกขจัดไปแล้ว พระพุทธไสยาสน์องค์เดิมที่เป็นพระประธานก็ได้ถูก
ย้ายออกและสาบสูญไป โดยมีการนำเอาพระคันธารราษฎร์ที่ได้จากวัดทุ่งพระเมรุมาเป็น
พระประธานแทน และยังสร้างพระพุทธไสยาสน์องค์ใหม่ยาว ๘ วาขึ้นใช้แทนองค์เดิมที่
ยาว ๔ วาด้วย โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนไว้ว่า “ทิศประจิมนั้นทำวิหารพระพุทธ-
ไสยาสน์เดิมยาวสี่วา องค์ใหม่ยาวแปดวาสองศอก” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๙)
ซึ่งคำว่า “ใช้ของเก่า” ในที่นี้อาจจะหมายถึงมีการทำลายพระพุทธไสยาสน์องค์เดิม และ
สร้างองค์ใหม่แทนที่

แต่ไม่ว่าการเปลี่ยนพระประธานและการสร้างพระพุทธไสยาสน์องค์ใหม่จะ
เป็นไปด้วยจุดมุ่งหมายใด นี่ก็คือ จุดสุดท้ายของความเป็นวัดพระประฐม (วัดพระ-
นอน) และเป็นจุดกำเนิดของความเป็น “พระปฐม” ที่จะพัฒนาต่อมา

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

บรรณานุกรม

เอกสารห้องสมุดวชิรญาณ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔ เรื่องพระปฐมเจดีย์
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๕ เรื่องทรงถวายที่กัลปนาและเข้าพระ
เอกสารตำนาน เลขที่ ๙๔ ตำนานพระปฐมเจดีย์ฉบับตาปะขาวรอด
เอกสารตำนาน เลขที่ ๙๙ ตำนานพระประโทณเจดีย์ ฉบับอ่อง กำลังไว

หนังสือ บทความ และวิทยานิพนธ์

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, ๒๕๒๕. พระราชกิจที่นครปฐม เอกสารประชุมวิชาการ
พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับภาคตะวันตก ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ๒๕-
๒๙ มีนาคม ๒๕๒๗.

กระจำนง นันทโพธิ, ๒๕๒๘. มหานิยาย-ธรรมยุติ สำนักพิมพ์สันติธรรม
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๕๐๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ องค์การค้า
คุรุสภา ๒๕๐๑.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ, ๒๕๐๑. “ศิลาจารึกที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์”
ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ ๒ กรมศิลปากร ๒๕๐๕. หน้า ๔๓-๔๔.

จู่ไรร์ตัน ณ หนองคาย, ๒๕๑๙. ประวัติเมืองนครปฐม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายถวิล สุนทรศารทูล ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๙.

ชูสิริ จามรมาน, ๒๕๑๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับงานโบราณคดี
ในมณฑลนครชัยศรี วิทยาลัยทับแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๐๖. “ชีวิตและเกียรติคุณของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์” สาม-
เจ้าพระยา โรงพิมพ์อักษรพิมพ์อักษร. หน้า ๔๕๖-๕๑๘.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๑๘. พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมหลวงวงศาธิราชสนิท อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.เดช
สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา ๒๔๔๑. เอกสารตรวจราชการ
การเมืองนครชัยศรี พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพหม่อมลำดวน ดิศกุล ณ อยุธยา
๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, ๒๔๖๙. ตำนานพุทธเจดีย์-
สยาม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
วชิรญาณวงศ์ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, ๒๔๙๘. นิตานโบราณคดี

ศิลปบรรณาการ ๒๕๑๓.

ตรี อมาตยกุล, ๒๔๙๙. ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดนครปฐม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, ๒๔๐๘. พระปฐมเจดีย์ สำนักงานจัดหาผลประโยชน์และ
รักษาองค์พระปฐมเจดีย์ ๒๕๒๗.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, ๒๔๑๒. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔
พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางอนงค์ เทียบชมราช ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๗.

ธิดา สาระยา, ๒๕๒๕ ก. ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์
ศาสตร์ท้องถิ่น คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ธิดา สาระยา, ๒๕๒๕ ข. เมืองก่อนรัฐสมัยทวาราวดี เอกสารประกอบการสัมมนา
โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมนครปฐม มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนาม-
จันทร์ ๒๑-๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕.

น.ณ ปากน้ำ, ๒๕๒๐. “ศิลปแห่งอาณาจักรทวาราวดีที่นครปฐม” ศิลปกรรมโบราณ-
ในสยามประเทศ สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๒๕๒๕. หน้า ๗๓-๑๑๓.

นฤมล ธีรวัฒน์, ๒๕๒๕. พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นลินี เหมนิธิ, ๒๕๑๕. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
กรมศิลปากร.

นิคม มุสิกคามะ, ๒๕๑๕. แผ่นดินไทยในอดีต เล่ม ๑ แพร์พิทยา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัทธยะ, ๒๕๒๕. หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง, ๒๔๙๐. “วิจารณ์พระพุทธรูปศิลาในวิหารน้อย” วารสารศิลปากร
ปีที่ ๑ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๙๐. หน้า ๔๑-๕๕.

ปวเรศวริยาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา ๒๔๐๘. “เรื่องพระปฐมเจดีย์
”เรื่องพระปฐมเจดีย์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิริชัย ๒๓
มีนาคม ๒๕๒๘. หน้า ๗๐-๘๑.

พิณ กันตะเพิง, ๒๕๒๒. “ประวัติเมืองนครปฐม” รวมเรื่องจังหวัดนครปฐม ศาลา-
กลางจังหวัดนครปฐม. หน้า ๕-๑๑.

พุทธพุกาม, พระ และพระพุทธรูฏาณ, ๑๙๕๒. ตำนานมูลศาสนา เสริมวิทย์บรรณาการ
๒๕๑๙.

มหาพิพัฒน์, พระ, ๒๕๒๕. ประวัติวัดพระปฐมเจดีย์ ราชวรวิหาร พระปฐมเจดีย์
ที่ระลึกงานเทศกาลนมัสการพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๐-๑๖๐.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์ไว้เพื่อการศึกษาเท่านั้น เมื่อผู้ใดเห็นจำเป็นต้องใช้ประโยชน์ในการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

มหาฤกษ์ (หลวงจักปาณ), ๒๔๐๘. **นิราศพระปฐม** โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๗.

วงศาทิราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง, ๒๓๗๗. **นิราศพระประธม** พิมพ์ในงาน
สถาปนากิจศพนางเจื้อย บุญวีระ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๒๒.

วันทนีย์ ส่งศิริ, ๒๕๒๕. การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิเชียรปรีชา, พระ, ๒๓๕๐. “พระราชพงศาวดารเหนือ” ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑
เล่ม ๑ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๑๖, หน้า ๑-๑๑๒.

วิยะดา ทองมิตร, ๒๕๒๐. **นครปฐมในอดีต** พิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เครื่องขมาและดินฝังศพนายสุธีร์ บุญยศรีสวัสดิ์ ๒๘ มีนาคม ๒๕๒๐.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๐๙. “นครปฐมอยู่ที่ไหน” โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ๒๕๒๕. หน้า ๒๔-๔๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๕. “นครชัยศรี” เมืองโบราณ ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ สิงหาคม-
พฤศจิกายน ๒๕๒๕ หน้า ๗-๒๓.

ศิริวัฒน์อาณาจักร, ขุน, ๒๔๗๘. **สุวรรณภูมิหรือเมืองทอง** พิมพ์ในงานสถาปนากิจศพ
คุณพ่อเอี้ยวยี่ เจริญสถาพร ๒๕ เมษายน

สุพิน ธรินทร์วรคุปต์ และอนันต์ เอกเผ่าพันธ์, ๒๕๒๕. “ประวัติเมืองนครปฐม”
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับจังหวัดนครปฐม ที่ระลึกในพิธีเปิด
พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๒๙. หน้า ๓-๗.

สนองราชกิจ, ขุน, ๒๔๗๒. **ตำนานพระปฐมเจดีย์** พิมพ์แจกในงานศพคุณตากลิ่น
คุณยายปัดที่วัดลุ่ม ปีมะเส็ง ๒๔๗๒.

สุนทรภู่, ๒๓๘๕. **นิราศพระประธม** โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๕.

สุรน ศรีหิรัญ, ๒๕๑๘. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” วารสารธรรม-
ศาสตร์ ปีที่ ๔ เล่มที่ ๓ กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ๒๕๑๘ หน้า ๖๖-๗๖.

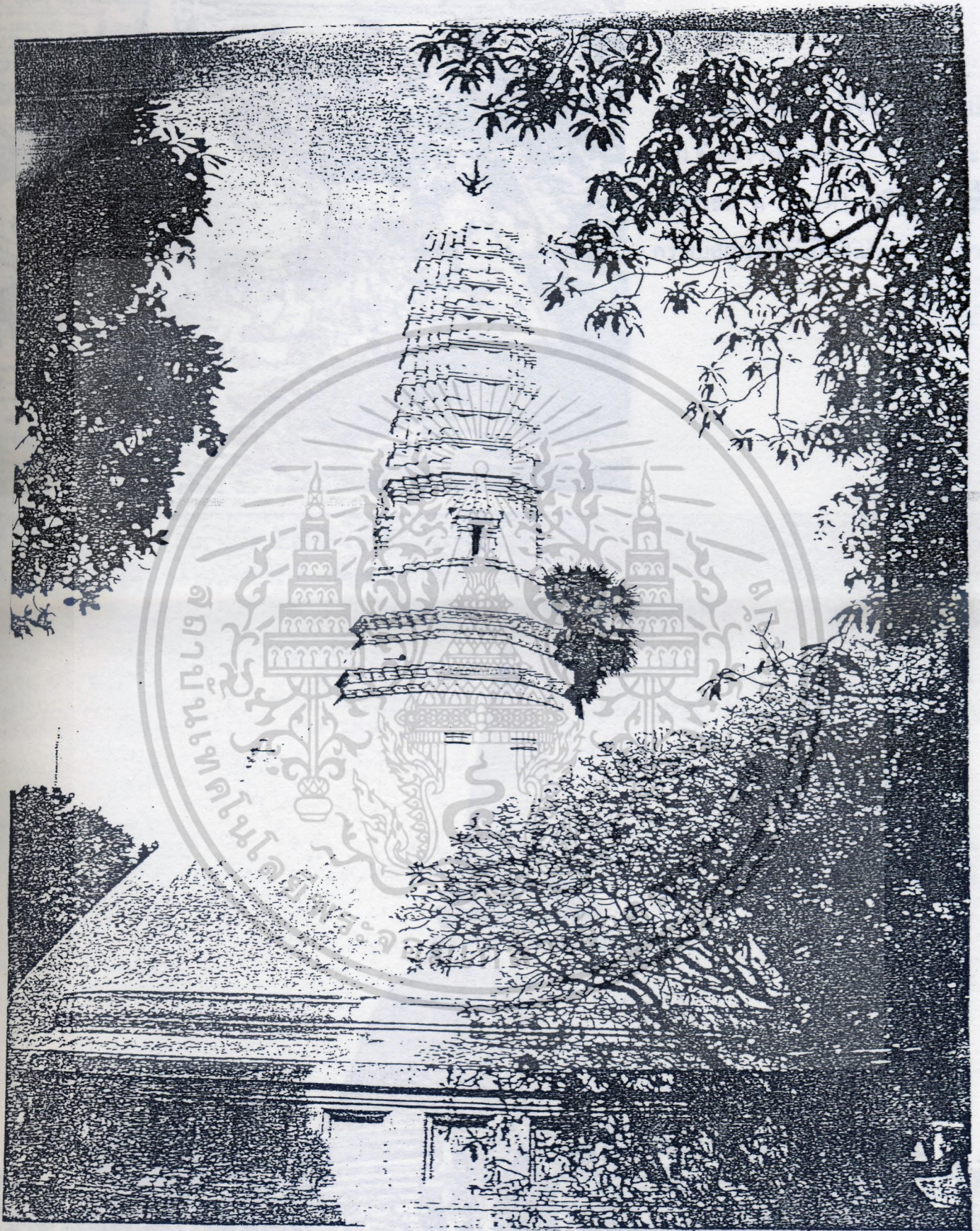
สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๔๙๐

เรื่องนครปฐมกับการนำเที่ยว โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์ ๒๔๙๖.

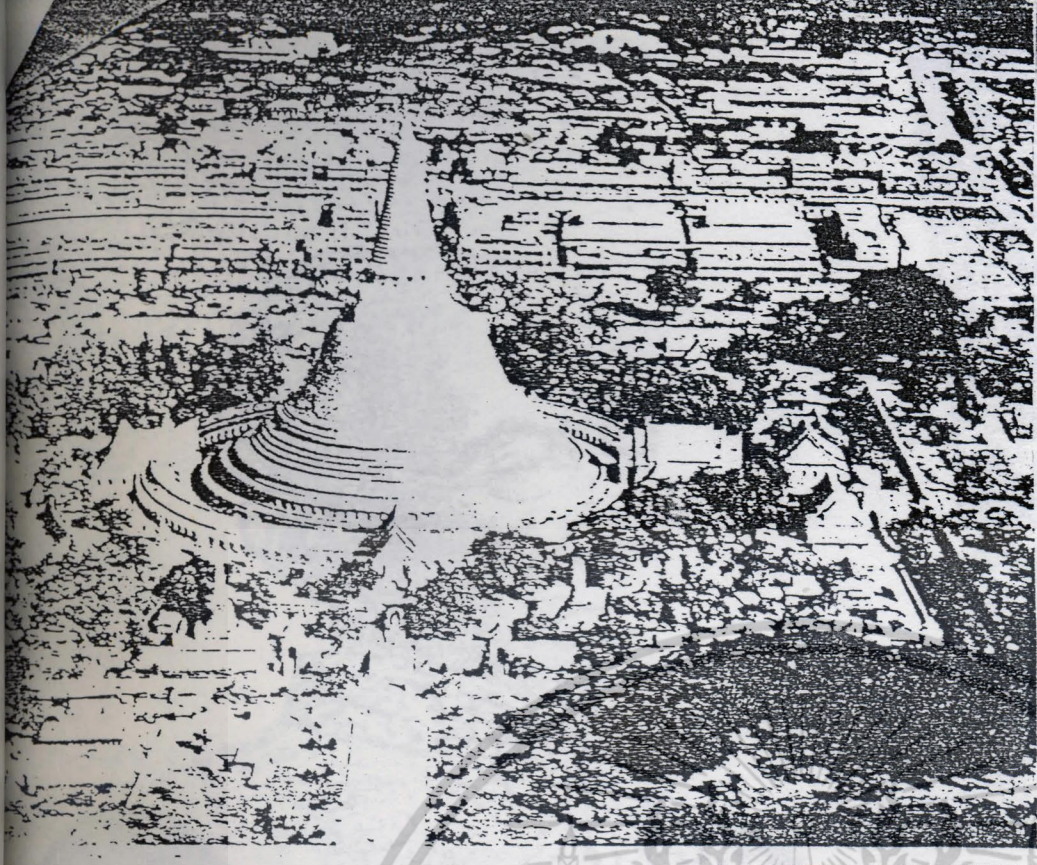
อนุสาวรีย์พระยาทรง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

สถูปจำลอง "พระประชม" หรือ "พระปฐมเจดีย์" องค์เดิม (ก่อนรัชกาลที่ 4 ปฏิสังขรณ์)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

"พระปฐมเจดีย์" ที่จังหวัดนครปฐม
แต่เดิมชาวบ้านเรียก "พระประทม"
รัชกาลที่ 4 โปรดให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่
ครอบสถูปเก่าที่มีมาแต่ยุค "ทวารวดี"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จไปนมัสการสถูปใหญ่ที่ชาวชานเรียก "พระประชม"
ขณะทรงผนวช (ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3) แล้วทรงเลื่อมใสว่าเป็นของเก่าที่มีมาช้านานก่อนพระเจดีย์อื่นใด
ในสยามประเทศ จึงทรงเรียกชื่อว่า "พระปฐมเจดีย์" ไม่ควรที่จะทิ้งให้รกร้างอยู่ จึงได้ถวายพระพรขอให้
รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิสังขรณ์ แคร่รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิเสช

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่วางแปลานับควรใช้เป็นสื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิเสธที่จะปฏิสังขรณ์ "พระประชม"
หรือ "พระปฐมเจดีย์" ทรงมีพระคำรัสว่า ....
"เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก"

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ต่อจากสมัยรัชกาลที่ 4
จนสำเร็จบริบูรณ์

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบริเวณพระราชวังสนามจันทร์
จังหวัดนครปฐม

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้